

FEVKALÂDE HALLER VE FERDİ HÜRRİYETLER

Yazan : Asistan Bülent DAVER

BÖLÜM : I

FEVKALÂDE HALLER TEORİSİ

A — Fevkalâde hallerde hürriyetlerin kısılması sebepleri :

Normal zamanlarda, sulh devresinde, milli camianın selâmet ve emniyetinin tehlikeye düşmediği hallerde Anayasa ve kanunlarla fertlere tanınmış hak ve hürriyetlerde bir kısıntı yapılması düşünülemez. Parlömanter rejimlerde icra uzvunun ferdi hürriyetler karşısında haiz olduğu yetkiler de yine kanunlarla sınırlı ve belirli bulunmaktadır. Modern Demokrasilerin ve Hukuk Devleti fikrinin temeli budur.

Ancak, milli camianın emniyet ve selâmetini derinden tehlikeye düşüren harpler, iktisadi, mali buhranlar ve büyük iç kargaşalık hallerinde icra uzvunun geniş yetkilerle donatılması ve ferdi hürriyetlerde kısıntılar yapılması, zarureti karşısında kalınmaktadır. Hatta bu lüzum bugün kamu oyu tarafından da kabul edilmektedir. (1). Buhran hallerinde, yaşama kuvveti güç ve ağır işleyişiyle, hadiselerin bazan şimşekli bir hal alan süratine ayak uyduramamaktadır. 1918 yılında Lord Scrouton «Bir harp, Büyük Şart'ın prensipleriyle kazanılmaz» demişti. Hayat ve hadiselerle çok yakından teması bulunan yürütme kuvveti, seri ve enerjik kararlarıyla, buhran hallerinin tehlikeli dönemeçlerinde, milli camianın selâmet ve emniyetini kurtarabilir ve koruyabilir. Fevkalâde haller teorisine mesnet olan bu fikir, doktrinde tasvip edildiği gibi (2) Mahkeme içtihatları da bu hususu teyit etmekte ve buhran hallerinde Kamu intizamı «Ordre Public» mefhumunun çok genişlediğini kabul etmektedir. (3)

(1) Gaudemet, P. M : Les Pouvoirs de crise en Angleterre, Rev. de droit pub. 1946, p. 443

(2) G. Burdeau, Manuel de droit public (Les libertés publiques et les droits sociaux, Paris, 1948, p. 65-66

(3) M. Guetzévitch, Le Gouvernement de guerre, Revue politique et parlementaire, 1945, p. 129

Derhal söylemek icabeder ki, bu şekilde arz ve teklif olunan fevkalâde hal rejimlerinin hukukî ve kanunî bir mahiyet kazanabilmesi bir takım şartların mevcut bulunmasına bağlıdır. Bunların başında, hürriyetlerin kısılması ve icra kuvvetinin yetkilerinin artırılmasına Anayasa ve kanun hükümlerinin mezuniyet vermesi gelmektedir (1). Bu suretle kısılmış bulunan hürriyetler, olaganüstü hallerin bitimiyle, normal ölçülerine kavuşmalı, bir başka ifade ile, fevkalâde hal yetkileri geçici olmalıdır. Nihayet, fevkalâde hal rejimlerinde Parlatentonun siyasî denetlemesi ve kazaî murakabe yolunun prensip itibariyle bütün genişliğiyle işlemesi icabeder. Kısacası, fevkalâde hal rejimleri öyle bir düzen olmalıdır ki, burada millî camianın selâmet ve emniyetiyle birlikte ferdi hak ve hürriyetler, makul bir muvazene içinde birleşmeli ve bağdaşmalıdır. İşte bu taktirde Başkan Abraham Lincoln tarafından «hürriyetleri ortadan kaldırmayacak, fakat camianın varlığını kurtaracak» diye tavsif edilen hukukî ve kanunî fevkalâde hal rejimlerine ulaşılmış olacaktır (2). Bu şartları taşıyan fevkalâde hal düzenlerinin belki oldukça sıkı bir polis rejimi, bununla beraber, hukukî ve kanunî bir rejim mahiyetini taşıdığı hususunda hemen bütün âmme hukuku müellifleri ittifak halindedirler (3).

B — Fevkalâde hallerde uygulanan sistemler :

1 — Anayasa ve kanun hükümlerine dayanan fevkalâde hal rejimleri :

Burada da iki tatbik şekli ortaya çıkmaktadır. Ya daha sulh zamanında Anayasa veya kanun hükümleriyle, buhranlı hallerde hürriyetlerin ne şekilde kısılacağı gösterilir, icra uzvuna özel yetkiler verilir (4). Yahutta harbin başında veya harp içinde kabul edilen Pleins Pouvoirs «tam yetki kanunlarıyla» hükûmetlere muayyen sahalarda geniş yetkiler verilir İngilterede 1939, 1940 Emergency Powers Act'lar ile Parlamento, hükûmete kanun hüküm ve kuvvetinde «Regulation» lar ısdar etme yetkisini vermişti.

- (1) Türk Anayasasında, örfi idare halinde hangi hürriyetlerin kısıntıya ne şekilde uğrayabileceğini gösteren 86 ncı madde gibi
- (2) İngiltere İkinci Cihan Harbinde tatbik ettiği Emergency Powers act rejimiyle bunun mümkün olduğunu göstermiştir.
- (3) Duguit, L: Traité de droit constitutionnel T. 5. Les Libertés Publiques, P. 75,78 Barthélemy et Duez: Traité de droit Constitutionnel, Paris, 1933 Wailine, M: Manuel Elémentaire de droit administratif, Paris 1946, p, 264.
- (4) Weimar Anayasasının pek meşhur olmuş 48 inci maddesi, emniyet temini için Cumhurbaşkanına çok geniş yetkiler, adeta açık bir bono vermiştir.

Belçikada da buhranlı zamanlarda, teşrii tevkiil suretiyle, Arrêté-Loi'lar çıkarılmış bulunmaktadır. Fransa da fevkalâde zamanlara mahsus Décret-Loi'ların ise uzun bir tatbik mazisi vardır (1).

2 — Zaruret hallerinde Anayasa ve kanunlara aykırı tasarruflar yapılması, yahut **zaruret hali nazariyesi** :

Anayasa ve kanunlara müstenit fevkalâde hal rejimleri, hukukilik ve kanunilik prensiplerine aykırı düşmediği bilâkis bu prensipleri teyit ettiği halde, idare bazı kriz devirlerinde, zaruret adına, anayasa ve kanun hükümlerine uymayan tasarruflarda bulunur. Hükûmetlere böyle bir selâhiyet tanımalı mıdır? (2). Doktrin ve içtihat bu suale ayrı ayrı cevaplar vermektedir.

a) Doktrinde zaruret hali nazariyesinin izahı :

aa — Jhering'in Auto-Limitation nazariyesi, bilindiği gibi, zaruret hallerinde devlete böyle bir yetki tanımaktadır. Kökünü Romanın eski bir kaidesinden *Salus Populi Suprema Lex*'dan alan bu nazariye, devletin hukuka, ancak menfaati icap ettirdikçe, bağlı kalacağını kabul etmekle, ferdi hürriyetler için son derece tehlikeli bir mahiyet taşımaktadır (3).

bb — Siyasî nazariye yahut İngiliz-Amerikan Fransız nazariyesine göre «Notrecht» zaruret hakkı mevcut değildir. Zarurî hallerde hukuka, kanuna aykırı olarak yapılan tasarrufları hukuken meşrû kılmak mümkün değildir. Bu türlü tasarruflar, sonradan Parlâmentoya arz suretiyle, bir Bill d'İndemnité ile siyasî yönden, maruz görülse bile, tasvip keyfiyeti dahi, zaruret halinde hukuka ve kanuna aykırı olarak yapılmış bir tasarrufun bu mahiyetini kaldırmaz.

b) Kazâî İctihatlar: Harp yetkileri teorisi :

Mahkemeler, fevkalâde halleri derpiş eden kanun hükümlerini, geniş tefsir metoduna uyararak, normal zamanlara nisbetle pek fazla şümullendirmektedirler.

Fransız Devlet Şûrası bu yolla, 1918 yılında -, literatürde pek meşhur olmuş Heyriès dâvası ile - harp yetkileri teorisini inşa etti (4). Harp içerisinde, azledilmiş bir subay 1905 malî kanunun 65 inci maddesine dayanarak, dosyasının tebliğini talep etmiş, red cevabı üzerine Devlet Şûrasına başvurmuştur. 1875 Anayasasının üçüncü maddesiyle Cumhurbaşkanı «kanunların icrasını sağlamak» yetkisinin bahşedildiğini ve bu yetkinin

(1) 1946 Fransız Anayasası Teşrii Tevkii sarih surette menetmiştir.

(2) Sıddık Sami Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları, İstanbul, 1952, s. 311.

(3) Joseph-Barthélemy et Paul Duez. a. g. e. p. 240-245.

(4) J. Barthélemy, Précis de droit public, Paris, p. 256

Cumhurbaşkanına hangi kanunların devletin emniyetiyle uyduğunu tâyin etmek hakkını da verdiğini, kararında belirten Devlet Şûrası, dâvayı bu bakımdan reddetmiştir (1)

İsviçre Fedral Mahkabesi Ceza Dairesi, Anayasada sarîh bir hüküm mevcut bulunmamasına rağmen, fevkalâde hallerde, Federal konseyin âmme emniyetini korumak üzere tedbirler alabileceğini ve bu görevin ifasında anayasa ile bağı olmadığını kabul etmiştir (2)

A. B. D. leri yüksek mahkemesi de 1936 Aralık ayında verdiği bir kararla, mühimmat hakkındaki 1934 tarihli kanunu anayasaya aykırı bulan New-York mahkemesinin bu husustaki kararını bozmuş ve Cumhurbaşkanının anayasaya mukaddem olarak, millî müdafaayı sağlamakla görevli bulunduğunu ve anayasanın dahi bu yetkiyi ancak muayyen ölçüler içinde takyit edileceğini ifade etmişti.

Bütün bu mahkeme kararları buhran zamanlarına ait polis yetkilerinin kaza organlarınca çok geniş şekilde tefsirine gidildiğini açık şekilde göstermektedir.

Netice olarak şunu söylemek mümkündür: Fevkalâde hallerde, zaruret hali öne sürülecek alınacak kararlar, millî bir tehlike, müstacel olma ve Parlâmentonun toplanmaması gibi şartların mevcudiyetini talik olunmalı ve murakabe her halde bertaraf edilmemelidir (3).

c) Fevkalâde Haller Mevzuatı :

Fevkalâde hallerin hukukî nizam üzerindeki tesirleri bir kaç şekilde görünmektedir (4).

I — Fevkalâde hallere ait kanun hükümlerinin tatbikine başlanması (Örfî İdare ve Millî Müdafaâ Mükellefiyetleri Kanunları gibi),

II — Fevkalâde zamanlara ait kanunlarla icra uzvunun haiz olduğu tanzim selâhiyetinin genişletilmesi (Millî Korunma ve Türk parasının kıymetini koruma kanunları gibi),

III — Fevkalâde haller sebebiyle devletle fertler arasında akdedilmiş, mukavelelerin yeni şartlara intibak ettirilmesi (Emprevizyon Nazariyesi)

(1) J. Barthélemy et Paul Duez a. g. e. p. 244 bu kararı tenkit eder ve şöyle der: «Demek bu madde Cumhurbaşkanına kanunları ihlâl yetkisini de veriyormuş».

(2) Bu kararda doktrinde tenkitlere uğramış ve keyfiyet, Alman Notrecht nazariyesinin tesiri ile izah edilmiştir. Barthélemy et Duez a.g. e. p. 243.

(3) 1915 yılında Belçikada bir emirname ile 18-45 yaş arasındaki erkeklere mecburî askerlik tahmil edilmişti. Normal hallerde bu yetki Parlâmentoya aitti.

(4) Onar, S. S: ag. e. s. 314.

IV — Fertler arası borçlara tesir eden ve ödemeleri ileriye talik eden kanunlar çıkarılması.

Ettüdümüzde I ve II No: lu paragraflarda derpiş edilen mevzuat karşısında ferdi hürriyetler ve murakabe meselesi incelenecektir.

B Ö L Ü M II.

TÜRKİYEDE FEVKALÂDE HAL REJİMLERİ

A — Tarihî bir bakış:

1 — Osmanlı Kanunu Esasisi : (36. madde) : Hükûmete, meclis toplantıda, bulunmadığı taktirde, Kanunu Esasi Ahkâmına mugayir olmamak üzere muvakkat kanun hüküm ve kuvvetinde kararlar almak selâhiyetini tanımış ve II, Meşrutiyette yapılan bir tādille bu husustaki kararın, ilk içtimada Meclisi Mabusana tevdii mecburiyeti konmuştu (1).

Kanunu Esasinin bu maddesinde, Anayasadan gelen bir teşrii tevkil sistemini bütün açıklığıyla görmekteyiz (2). 36. maddeye müsteniden çıkarılmış bulunan muvakkat kanun ve kararnamelerin bir kısmı, Cumhuriyet Devrinde yürürlükte kalmıştır (3).

2 — 20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye kanunu :

Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzda fevkalâde hallerle ilgili olarak başlıca üç madde sevk edilmiş bulunmaktadır. 74 üncü maddenin üçüncü fıkrasında «fevkalâde hallerde kanuna göre tahmil olunacak, para ve mal ve çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiç bir kimse hiç bir şey vermeğe ve yapmağa zorlanamaz» denilmektedir.

(1) Madde şöyle idi: «Meclisi umumî mün'akit olmadığı zamanlarda, devleti bir muhataradan veyahut emniyeti umumiyeyi halelden vikaye için bir zarureti mübreme zuhur ettiği, ve bu bapta vaz'ına lüzum görülecek kanunun müzakere için meclisin celp ve cemine vakit müsait olmadığı halde, Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere, Heyeti Vükelâ tarafından alınan kararlar, Heyeti Mebusanın içtimaiyle verilecek karara kadar bâ iraredei Sen'iyeye muvakkat kanun hüküm ve kuvvetinde olup, ilk içtimada, Meclisi Mebusuna arzı lâzımdır.

(2) Onar, S. S: İdare Hukukunun Umumî Esasları. İstanbul, 1952, s. 282

(3) 12 Mayıs 1940 tarih ve 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu çıkıncaya kadar Kanunu Esasinin bu maddesi mucibince sevk edilmiş eski muvakkat kanun ve kararnamelerden Cumhuriyet devrinde faydalanılmıştır. Tafsilât için Bkz. Ertuğ, H. R. : Memleketimizde fevkalâde hal rejimleri, S. B. O. Der. 1948, c. II. sh. 67 vd.

Teşkilâtı Esasiye Kanunu 78 inci maddesiyle de hangi olaganüstü hallerde yolculuk hürriyetinin takyit olunabileceği gösterilmektedir. Bu haller üçtür: 1 - Seferberlik 2 - Örfi İdare 3 - Müstevli Emraz.

Nihayet 86. madde ile Örfi İdare rejimi tanzim edilmiştir. Örfi İdare ilânı yetkisi, Hükûmete bırakılmıştır (1). Örfi İdare ilân edilebilmesi için 4 sebebin mevcut bulunması lâzımdır (2). Bu haller şunlardır: 1 - Harp 2 - Harbi icap ettirecek bir vaziyet 3 - İsyân 4 - Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiili teşebbüsât vukunu müeyyit kati emarelerin görülmesi. Hükûmet'in ilân ettiği Örfi İdare müddetle takyit olunmuştur (En çok bir ay). Bu karar derhal meclisin tasdikine arz olunur (3). Meclis toplantıda değilse toplantıya çağrılacaktır. Meclis lüzumu halinde Örfi İdare müddetini azaltabilecek veya artıracaktır. Müddetin artırılması her halde meclis kararına bağlı bulunmaktadır. Örfi İdare mevzii veya umumî olabilir. Örfi İdare halinde hangi hürriyetlerin geçici olarak takyit veya talik olunabileceği maddede gösterilmiştir.

Örfi İdare, şahıs, ikametgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyit veya taliki demektir (m 86/2)

Maddenin son fıkrası bu hususta çıkarılacak kanundan bahsetmektedir (4).

3 — Cumhuriyet Devrinde fevkalâde hallerle ilgili olarak çıkarılan kanunlar :

Cumhuriyet Devri mevzuatı içerisinde fevkalâde hallerle ilgili başlıca kanunları şu şekilde tesbit etmiş bulunmaktayız.

1) 29 Nisan 1336 tarih ve 2 no. lu Hiyaneti Vataniye Kanunu

- (1) Fransa'da Örfi İdare ilânı yetkisi, prensip itibarıyla Parlâmentoya bırakılmış ve ancak iki halde 1 - Parlâmentonun münakit olmaması 2 - Fesih hallerinde hükûmete Örfi İdare ilânı selâhiyeti verilmiş ve birinci halde Örfi İdare ilânı halinde meclisin 48 saat içerisinde kendiliğinden toplanacağı ve Parlâmentonun münfesih olması takdirinde ise Örfi İdarenin ancak, harp halinde ve sadece tehlikeye maruz bölgeler için ilân edilebileceği ve Devlet başkanının en kısa müddet içinde seçim kurullarını ve Parlâmentoyu toplantıya çağıracağı derpiş olunmuştur (3 Nisan 1878 Kanunu).
- (2) Fransa'da Örfi İdare ilânı edilebilmesi için iki sebep lâzımdır 1 - Harp 2 - Silâhlı isyandan mütevellit yakın bir tehlikenin mevcudiyeti. Belçika'da Örfi İdare ancak, harp halinde ilân edilebilir (Hükûmet Kararıyla).
- (3) Bu suretle Örfi İdare kararı meclisin tasdiki şartına - bunu infisahi bir şart sayabiliriz - bağlı kalarak hükümünü icra etmektedir.
- (4) Bu kanun 22 Mayıs 1940 da çıkarılmıştır (3832 no. lu Örfi İdare Kanunu)

- 2) 31 Temmuz 1338 tarihli ve 249 no. lu **İstiklâl Mahkemeleri Kanunu** (kaldırılmıştır).
- 3) 4 Mart 1341 tarih ve 578 no. lu **Takriri Sükûn Kanunu** (1)
- 4) 31 Mart 1341 tarih ve 595 No lu Harp ve İsyan sahalarında müteşekkil divanı harplere verilen idam kararları Hk. K.
- 5) 5 Mart 1928 tarih ve 1211 sayılı **Seferberlik Kanunu** (2)
- 6) 20 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı **Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu**
- 7) 24 Nisan 1930 tarih ve 1593 no. lu **Umumî Hıfzısıhha Kanunu**
- 8) 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı **İskân Kanunu** (3)
- 9) 4 Temmuz 1934 tarih ve 2559 sayılı **Polis Vazife ve Selâhiyet** (4).
Kanunu (m. 18)
- 10) 25 Kasım 1953 tarih ve 2884 no. lu **Tunceli Vilâyetinin İdaresi hakkında** (5) **Kanun**
- 11) 7 Haziran 1939 tarih ve 3634 no. lu **Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu**
- 12) 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 no. lu **Millî Korunma Kanunu**
- 13) 17 Mayıs 1940 tarih ve 3828 no. lu **Fevkalâde vaziyet dolayısıyla bazı vergi ve resimlere zam icrası hakkında kanun**
- 14) 22 Mayıs 1940 tarih ve 3832 no. lu **Örfî İdare Kanunu**
- 15) 29 Mayıs 1942 tarih ve 4237 no. lu **Fevkalâde hallerde haksız mal iktisap edenler hakkında kanun**
- 16) 3 Ağustos 1942 tarihli ve 4276 no. lu, **Ceza hükümlerini ihtiva eden kanunlardaki fevkalâde hallerin tesbit ve ilânı hakkında kanun** (6)
- 17) 3 Ağustos 1942 ve 4277 no. lu, **Askerî Ceza Kanununa ek kanun** (7)
- 18) 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 no. lu **Varlık Vergisi Kanunu**

(1) Kalkmıştır (4 Mart 1929 da)

(2) Bu kanunun üçüncü maddesi 9 Temmuz 1945 tarihinde 4790 no. lu kanunla önemli bir değişikliğe uğramıştır.

(3) 18 Kasım 1935 tarih ve 2848 sayılı kanunla önemli değişikliklere uğramıştır.

(4) 18, madde 20 Şubat 1948 de 5188 no. lu kanunla kaldırılmıştır.

(5) 1946 da temdit olunmayarak yürürlükten kalkmıştır.

(6) Bu kanun fevkalâde hallerin 3780 sayılı kanuna göre İcra Vekilleri Heyetine tesbit ve ilân edilmiş haller olduğunu ifade etmektedir.

(7) Fevkalâde halin, Seferberliğin veya harp halinin devamı boyunca işlenen suçlar hakkında.

- 19) 31 Haziran 1944 tarih ve 4599 no. lu Fevkalâde hallerin devamı müddetince memur ve müstahdemlere yapılacak yardım hakkında kanun. Bütün bu kanunlarda fevkalâde hallerle ilgili hükümler yer almış bulunmaktadır.

B — Fevkalâde hal kanunlarıyla kısıntıya uğrayan hürriyetler :

I — Şahıs hürriyetlerine konan takyitler :

A) **Şahıs Masuniyeti :** Şahsî masuniyet prensibi, bir kimsenin, fiziki ve normal varlığının, her türlü ihlâllere karşı kanunî garantilerle, teminat altına alınmasını icabettirir. Şahsî masuniyetin en önemlisi hiç şüphe yokki can emniyetidir. Can emniyeti prensibi bakımından, bir şahsın hakkında verilen ceza hükümlerine karşı yüksek kaza organları nezdinde itirazda bulunması en tabii bir keyfiyettir. Prensibin bu şekilde vaz'ından sonra, mevzuatla bu prensibe konulmuş istisnaları gözden geçirelim.

aa — Hiyaneti Vataniye Kanununun 8. maddesinde Bidayet Ceza Mahkemelerinden verilen kararların kat'î olduğu derpiş edilmiştir. Bu hüküm, 29 Nisan 1339 tarih ve 395 no. lu kanunla tâdil edilerek, Hiyaneti Vataniye kanunu gereğince alınacak kararların Temyiz Ceza Dairesince tetkik edileceği hükmü konmuştur.

bb — İstiklâl Mahkemeleri Kanununun 5. inci maddesi: İstiklâl mahkemelerinden verilecek hükümlerden, idamdan gayri olanlarının kat'î olacağını belirtmektedir. Bu hükümle Temyiz yolu kapanmaktadır. Aynı maddede: Müstesna ve müstacel hal ve zamanda idam hükümlerinin meclise tasdik olunmaksızın infazına meclis kararıyla mezuniyet verilebileceği yazılıdır. Fikrimizce, bu madde, Esas Teşkilât Kanununun, idam hükümlerinin bizzat meclise yerine getirileceği hakkındaki 26 ıncı maddesine aykırı düşmektedir. 26 ıncı madde idam hükümlerinin ıfzafı hususunda bizzat, B. M. M. ni vazifeli kılmış ve kanaatimizce bu hususta, B. M. M. ce önceden bir mezuniyet verilmesi, Esas Teşkilât kanununa münafidir. (Bilindiği gibi İstiklâl mahkemeleri kanunu 1949 da kaldırılmıştır. Biz buradan mes'eletin nazarî münakaşasını yapmak istiyoruz).

cc — Tunceli Vilâyetinin idaresi hakkındaki kanunun 29 uncu maddesinde «İlbahtık içindeki Ceza Mahkemelerinden verilen hükümlerin temyize tâbi olmayıp kat'î olduğu» belirtilmektedir (1). Bu hükümlede temyiz yolu kapatılmıştır.

Aynı kanunun 32 inci maddesiyle şu yolda bir hüküm vaz' edilmiştir ki, Esas Teşkilât Kanununun 26 ıncı maddesiyle tearuz halinde bulunmak-

(1) Tunceli Vilâyetinin İdaresi hakkındaki kanun 1946 da kalkmıştır.

tadır. «Vali ve Kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın tehirine ve cezaların teciline selâhiyetlidir». Halbuki, Esas Teşkilât Kanunumuz bu hakkı münhasıran B. M. M. ne tanımıştır. Bu hususta tevkilin veya mezu-niyet vermenin Anayasa ve hukuk prensipleri muvacesinde tecviz edil-miyeceğini zannediyoruz.

Nihayet, mezkûr kanunun 32 inci maddesiyle makable şümul esası konulmuş bulunmaktadır. Ceza hükümlerini derpiş eden kanunlarda, ka-nun hükümlerinin makabline teşmil edilmesi, prensip itibariyle reddedil-mektedir (1).

Cumhuriyetin kuruluş devrelerinde, vatan ve cumhuriyetin yüksek menfaatlerini koruma bakımından sevk edilmiş bulunan bu kanun hüküm-lerinin, fevkalâde hallerin devam ettiği müddetçe, siyasî bakımdan mazur görülebileceği düşünülebilir.

Fevkalâde hallerde istisnai mahkemeler: Esas Teşkilât Kanunumu-zun kaza hakkı millet namına müstakil mahkemeler tarafından istimal olu-nacağını söylemektedir m. 8). Ancak fevkalâde hallerde bu prensip dışına çıkılmakta ve bir takım istisnai mahkemeler (Divanı Harpler, Örfi İdare Mahkemeleri, İstiklâl Mahkemeleri kurulmaktadır. Burada çok geniş ve tartışmalı bulunan bir mes'elenin münakasasına girmeyerek, mukayeseli hu-kuk önünden bazı izahlar yapmak istiyoruz.

İngiltere'de İkinci Cihan Harbinin en buhranlı günlerinde, sivillerin Askeri Mahkemelerde yargılanmaları kabul edilmemiş ve askeri şahıslar için derpiş olunan istisnai mahkemelerden «War zone area» sadır olacak idam hükümlerinin üç yüksek hâkimden mürekkep bir heyet nezdinde tem-yiz edilebilmesi imkânı bahşedilmiştir (2).

Fransa'da Örfi İdare halinde devlet emniyetine müteallik suçları işle-yen sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması, 27 Nisan 1916 kanunu ve 9 Mart 1928 Askeri Adalet code'u ile, açık surette kabul edilmiştir (3).

Bizde Örfi İdare halinde sivillerin askeri mahkemelere sevki 3832 sa-yılı Örfi İdare konuyla derpiş edilmiştir.

Emniyeti Umumiye Nezareti altına alma: 4 Temmuz 1934 tarih ve 2559 sayılı polis ve selâhiyet kanununun 18 inci maddesi: Fevkalâde hallerde ve devletin emniyet ve selâmetini ve içtimâî nizamı tehdit ve ihlâl kabiliye-tini haiz vaziyetlerde bu hal ve vazifeleri ihdas edeceklerinden veya deva-mında müessir olacaklardan şüphe edilenlerin, sebep ortadan kalkıncaya

(1) Colliard, Précis de droit public, 1950, p. 162.

(2) Gaudemet: a. g. e. p. 452

(3) Nézar, H: Eléments de droit public, 1946, p. 29

kadar polis nezareti altına alınabileceğini öngörmektedir. Bu fevkalâde hal ve vaziyetin ve devamının tâyini en büyük mülkiye âmirine aittir (1).

1593 sayılı Umumî Hıfzısıhha kanunu da memleket sağlığını korumak fikrinden mülhem olarak: Bulaşık olduğundan şüphe edilen yolcuların nezaret altında bulundurulmasını veya tecridini âmir hükümler sevk etmiştir (m. 49/2, 54, 73).

İngiltere'de 1939, Emergency Powers Act ile: Umumî güvenlik veya krallığın müdafaası için zarurî görülen hallerde, şahısların tutulabileceği kabul edilmiş ve 1940, Emergency Powers Act ile bu yetki daha ziyade hallerle teşmil edilmiştir (2). Fransa'da 18 Kasım 1933 tarihli bir Décret-Loi, Millî Müdafaa veya umumî emniyet için tehlikeli görülen şahısların nezaret altına alınmaları usulünü ihdas etti. Bu usul, Vichy hükûmeti devrinde devam ettirilmiş, ve çok suistimal edilmiş nihayet, muhasematın kesimiyle kaldırılmıştır (3). İdarî alikoyma «internement administratif» usulü, ferdi hürriyetler bakımından çok tehlikeli görülmekte ve şiddetle tenkit edilmektedir (4).

Şahısların üzerini arama yetkisi: Fevkalâde hallerde şahsî masuniyetin bir takyit şekli de şahıslarının üzerinin aranmasıdır. Anayasamız, 76 ncı maddesinde kanun ile muayyen usul ve ahval haricinde kimsenin üzerinin taharri edemeyeceğini ilân etmiş ve 86 ncı maddesiyle, örfi idare halinde şahsî masuniyetin muvakkaten takyit veya talik edilebileceğini öngördüğünden, Örfi İdare kanunu m. 3/1 ile askeri otoritelere, şahısların üzerlerinin aranması selâhiyeti bahşedilmiştir (5).

Mecburî çalışma mükellefiyeti: Fevkalâde hallerde kanunla çalışmaya dair mükellefiyetler tahmil olunması, Esas Teşkilât Kanununun 74 üncü maddesinin 3 üncü maddesine göre, mümkündür. Bu hükme müsteniden Millî Müdafaa mükellefiyeti ve Millî Korunma kanunu ile, fevkalâde hallerde vatandaşlar, hizmet mükellefiyetine tâbi tutulabilmektedir. Şahsî hürriyet prensibi yönünden, normal-devirlerde vatandaşlara, mecburî çalışma mükellefiyeti tahmil olunması veya, Beden Terbiyesi kanununun 4 üncü maddesinde olduğu gibi mecburî spor yapma ve klüplere girme mükellefi-

(1) Bu madde 1948 de kalkmıştır.

(2) Gaudemet, a. g. m. p. 451

(3) Colliard, a. g. e. p. 188-189

(4) Colliard, a. g. e. p. 189

(5) 9 Ağustos 1849 tarihli Fransız Sıkı Yönetim Kanununda arama yetkisi derpiş edilmemiştir.

yetinin yüklenmesi, insan hakları demecinin bir kimsenin hususî hayatına keyfi müdahalelerde bulunulamıyacağı (m. 12) ve bir cemiyete girmeye zorlamıyacağı hakkındaki (m. 20/2) hükümleriyle ifade edilememektedir (1).

B — Fevkalâde hallerde ikametgâh hürriyetine konan takyitler :

aa — İkametgâh masuniyeti: «İngilizin evi onun müstahkem kalesidir» diyen eski bir İngiliz halk sözü konut dokunulmazlığına verilen önemi ve bu hürriyetin pekinliğini çok canlı surette ifade etmektedir (2).

Esas Teşkilât Kanunu (m. 86/3) e müsteniden Örfi İdare Kanunu (m. 3/1) de «Görülen lüzum üzerine meskenleri (3) ve her türlü cemiyet, klüp gibi teşekküllere ait binaları ve bunların müstemilâtını ve işmahalleri ile sair kapalı yerleri gece ve gündüz aramak» yetkisini Örfi İdare makamlarına verilmektedir.

Fransa'da Örfi İdareye müteallik 9 Ağustos 1849 kanunu ile, Örfi İdare halinde askeri otoriteler gece ve gündüz ikametgâhlarda araştırma yapabilmektedirler (m. 9). Fransız Temyiz Mahkemesi, askeri otoritelerin haiz oldukları bu selâhiyetin sivil otoritelere (vali, kaymakam v.s.) tevkil yolu ile devredilemeyeceğini kararlarında belirtmiştir (4).

İngiltere ise 1939 tarihli Emergency Powers Act hükûmete harp zamanında «her yere girmek ve buralarda araştırmalar yapmak hakkını bahşeder (5).

bb — İkametgâh seçme hürriyeti: Bu hürriyet mucibince her fert istediği yeri konut olarak seçmek hak ve hürriyetine sahip olduğu gibi bu hürriyet, ikametgâhı olmama hakkını da istilzam eder (6).

2848 sayılı İskân kanununun ve 7 inci maddeleri hükûmete bazı mıntakalar da bulunan ahalinin başka yerlere nakli hususunda yetki vermekte ve bu suretle de ikametgâh seçme hürriyeti önemli bir takyide maruz kalmaktadır. Devlet Şûramız İskân kanununun bu husustaki hükümlerine müstenit icraatın idarî dâvaya zemin teşkil etmiyeceğini kararlarında bildirerek bu yolda açılan dâvaları reddetmiştir. Yâni hükûmetçe, bu hususta alınan kararlara «acte de Gouvernement» mahiyeti izafe edilmiştir (7).

- (1) Sözü geçen madde «Antidemokratik kanun hükümlerinden sayılmaktadır.
- (2) Lord Chatham'da, «Bir İngiliz kulübesinde bütün krali kuvvetlere karşı koyabilir, oraya rüzgâr, fırtına girebilir, fakat İngiliz kralı giremez demişti.
- (3) Mesken tabiri ile ikametgâh arasında fark olduğu malûmdür.
- (4) Duguit, L: Traité de droit Constitutionnel, T. 5. p. 83
- (5) Gaudemet: a. g. p. 448
- (6) Colliard: a. g. e. p. 213-214
- (7) Bkz. Kar. Der. (Danıştay) 6. sh. 123 ve 8. sh. 70

3832 no. lu Örfi İdare kanunumuz: «Memleketin inzibat ve emniyeti- ni ihlâl etmek suçlarıyla sabıkalı olanların, emniyeti umumiye nezareti altında bulunanların, Örfi İdare altına alınan yerlerde muayyen bir ikametgâhı olmayanlar ile şüpheli olan sair kimselerin, Örfi İdare mıntakasından çıkarılabileceğini (m. 3/2) kabul etmekte ve (m. 3/7) de Örfi İdare mıntakasına girmek ve çıkmak isteyenler hakkında takyidat vaz'edilebileceğini derpiş etmekle, seyahat hürriyetiyle birlikte, fevkalâde zamanlara mahsus bir tedbir olarak, konut seçme hürriyetini de, geçici olarak, durdurmaktadır.

Fransız 9 Ağustos 1849 kanunu Örfi İdare halinde, sabıkahılar ile ikametgâhı bulunmayanların Örfi İdare bölgesinden çıkarılabileceğini öngörür. Fransız Devlet Şûrası, bu hükmü, Örfi İdare mıntakasındaki umumî kadınlara da teşmil etmiştir (1).

cc — İkametgâhı kullanma yetkisi: Normal zamanlarda herkes ikametgâhını dilediği gibi kullanmakta serbest iken, fevkalâde hallerde, harp esnasında, pasif korunma tedbirleriyle bu hak takyit edilmektedir (2).

(c) Seyahat hürriyetine konan takyitler: Esas Teşkilât Kanunumuz seyahat hürriyetinin 3 halde tahdit edilebileceğini (m. 78) kabul eder ki bunlar da, seferberlik, Örfi İdare ve salgın hastalıklardan dolayı kanunen müttehas tedabirdir.

Bulaşıcı hastalıkların ve vasıtaların fenni tathir ve tephire tâbi tutulmadıkça seyrüseferlerine mümanaat edileceğini derpiş eden Umumî Hıfzısıhha kanunu (m. 77/2) bu hükmü ile seyahat hürriyetini kısmış bulunmaktadır.

Örfi İdare Kanunumuz, Örfi İdare mıntakasına girmek ve çıkmak isteyenler hakkında konulabilecek takyidatla seyahat hürriyetinin - Esas Teşkilât Kanununun 78 inci maddesine uygun olarak - sıkı yönetim halinde kısılacağını ifade etmekte (m. 3/7) ve gece dolaşmalarının da Örfi İdare halinde takyit veya menolunabileceğini kabul etmektedir (m. 3/9) (3).

(d) Müraselât hürriyeti: Kişi hürriyetinin tabii bir neticesi de şahsen haiz olduğu muhabere hürriyeti ve bunun ihlâl edilmemesidir. İnsan hakları demeci (m. 12) ve Türk Esas Teşkilât Kanunu (m. 81) teminat altına alınan bu hak ve hürriyet, Örfi İdare halinde Esas Teşkilât Kanunu (m. 86/3) ve Örfi İdare Kanunu (m. 3/1 ve m. 3/4) gereğince tahdit edilir. İşbu hükümler uyarınca: Örfi İdare halinde, mektup, telgraf ve sair mersuleler

(1) Colliard: a. g. e. p. III

(2) Burdeau, G. : Manuel de droit public, Paris, 1948, p. 67

(3) Seyahat hürriyetine konulan takyitlerle, ikametgâh seçme hürriyeti de kısılmış bulunmaktadır.

aranabilir; Radyo, telefon, telsiz gibi bilecümle muhabere vasıtaları kontrol ve icabında menedilebilir; telgraf ve mektup üzerine sansür konabilir (1).

II — Fikir hürriyetine konulan takyitler :

a) **Basın Hürriyeti** : Mirabeau Basın Hürriyetini hürriyetlerin temeli ve anası saymıştı. Napolyon da «Basın hürriyeti oldukça 3 gün idare edemem» diyordu. Fevkalâde hallerde bir çok hürriyetler gibi matbuat hürriyeti de kısıntılara uğramakta ve bu hususta başlıca 1 - Sansür 2 - Matbaa kapatma 3 - Önceden müsaade alma 4 - Matbuaların sokulmasının yasaklanması gibi sistemler uygulanmaktadır.

Esas Teşkilât Kanunumuza göre Örfi İdare matbuat hürriyetinin muvakkaten takyit veya taliki demektir (m. 86). Bu hükme müsteniden Örfi İdare ilânı haline «gazete kitap vesair matbuaların tab ve neşri, veya harçten ithalinin men'i, matbaaların kapatılabilmesi, matbuat üzerine sansür koyulabilmesi» mümkün olmaktadır (Örfi İdare K. m. 3/4).

Belçikada II Ekim 1916 tarihli muvakkat kanun ile: «Düşmana yarayacak mahiyette ve ordu ile halk üzerinde zararlı tesirler husule getirebilecek yazıların neşri harp esnasında menedilebilmektedir (2).

Fransa'da sıkı yönetime müteallik 9 Ağustos 1849 kanununda «Emniyet veya asayiş ihlâl edecek veya bunu devam ettirecek mahiyette neşriyatın men'i» için, askeri otoriteye yetki verilmiştir (m. 9). Harp başlar başlamaz bu hükme dayanılarak basın çok şiddetli bir sansüre tâbi tutulmuş ve sadece diplomatik ve askeri mahiyette yazılar değil fakat aynı zamanda iç politikaya taallük eden yazılar da sansürün şumulüne sokulmuştur (3).

b) Toplantı Hürriyeti :

Örfi İdare halinde hangi hürriyetlerin tahdit edileceğini gösteren Esas Teşkilât Kanunumuzda, içtima hürriyetinin takyidi hakkında her hangi bir hüküm bulunmamaktadır (4).

Örfi İdare Kanunumuzda içtima hürriyetinin ne suretle takyit edileceği gösterilmiştir. Üçüncü maddenin beşinci bendinde: Kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantıların menedilebileceği hükmü yer almaktadır. Aynı za-

(1) Fransız Anayasasında muhabere gizliliği hakkında bir hüküm bulunmamakta ve bu husus ceza kanunlarıyla teminat altına alınmaktadır. Harp zamanında döviz kaçakçılığını önlemek maksadiyle mersuleler üzerine sansür konmuştu. Colliard. a. g. e. p. 227

(2) Wigny, P. : Droit Constitutionnel, T. 2. Bruxelles 1952, p. 908

(3) Duguit, L. : Traité de droit constitutionnel, T. 5. p. 436-437

(4) Genişletici bir tefsirle bunu belki, cemiyet hürriyetinin tahdit edilebileceği hakkındaki hükme (Ee. Teş. K. m. 86) istinat ettirmek mümkündür.

manda: Kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar ve emsali umuma açık yerlerin kapatılabilmesi ve bunların açılma ve kapanma zamanlarının tâyin ve tahdit edilebilmesi derpiş olunmuştur (m. 3/6).

Fransa'da, karışıklığa sebep olacak veya bunu devam ettirecek toplantıların Örfi İdare halinde menedilebileceği kabul edilmektedir (9 Ağustos 1849 kanunu m. 9) içki satan yerlerin, kabarelerin bu hükmün şumulüne girip girmediği meselesi Fransa'da münakaşalara yol açmıştır (1). Fransız Devlet Şûrası (2) ve Temyiz Mahkemesi bu gibi yerlerin Örfi İdare halinde kapatılabileceğini kararlarında belirtmişlerdir (3). Toplantı rejimi bakımından diğer önemli bir hususiyet, sıkı yönetim halinde toplantı yapılabilmesi için Fransa'da, önceden bir bildirim yapma mecburiyetinin doğmasıdır. (17 Eylül ve 20 Kasım 1943 tarihli Ordonnance'larla) (4).

Belçika'da: Belçika Kralı Örfi İdare ve harp hallerinde toplantı hürriyetini tahdit etmek yetkisine sahiptir (II Ekim 1916 tarihli Arrêté-Loi) Belçikalı müellifler bu yetkinin kullanılabilmesi için bizatihi devlet mevcudiyetini tehdit eden bir tehlikenin mevcut bulunması icap ettiği kanaatını belirtmektedirler (5).

c) **Dernek Hürriyeti:** 3832 n. lu Örfi İdare Kanununa göre (m. 3/5) Örfi İdare halinde cemiyet faaliyetleri durdurulabilir (6).

3 — Sosyal muhtevalı hürriyetler: (İş Hürriyeti):

Plânlı olmayan iktisat düzenlerinde fertler diledikleri işi seçmekte tamamiyle serbesttirler. Fevkalâde hallerde vaz'edilen hizmet mükellefiyetleriyle bu hakkın geniş şekilde tahdit edildiğine şahit oluyoruz (7).

Türk mevzuatında bu husustaki başlıca hükümler, Anayasamızın fev-

(1) Hauriou müstacel bir durumun mevcut olması sebebiyle kapatılabileceği fikrindedir. Précis de droit administratif et de droit public, II ed. Paris, 1927 p. 491

Duguît bu hususta biraz müteraddittir. Hiç olmazsa alalâde kahve toplantılarında men yetkisinin kullanılmamasının yerinde olacağını zira bunun aynı zamanda sanat ve ticaret icrasını ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. a. g. e. p. 81, 82 Bkz. Nézard, H. Eléments de droit public, Paris, 1946, p. 28

(2) Souty, P.: Recueil de Jurisprudence en matière constitutionnel et des libertés publiques, Paris. 1950 p. 52

(3) Colliard, a. g. e. p. 112, içki satan yerlerin toplantı mefhumuna sokan Devlet Şûrası kararının sunî şekilde harp yetkileri teorisine dayandığını söylüyor.

(4) Waline, M: Manuel Elémentaire de droit administratif Paris, 1946, p. 263

(5) Wigny, p. a. g. e. T. I. p. 206

(6) Esas Teşkilât K. m. 86 ile derpiş edilmiştir.

(7) Colliard. a. g. e. p. 409

kalâde hallerde hizmet mükellefiyetini derpiş eden 74 üncü maddesine uygun olarak isdar edilmiş bulunan Millî Müdafaa Mükellefiyeti ve Millî Korunma kanunlarında yer almaktadır.

Millî müdafaa mükellefiyeti kanununa göre bu mükellefiyetlerin hal-kın kabiliyetiyle mütenasip olarak tatbik edilmesi icap etmektedir. 25 yaşından aşağı, 65 yaşından yukarı ve malül ve sıhhatı muhtel olanlarla bakıma muhtaç çocuğu olan ve gebe bulunan kadınlar bu mükellefiyetten istisna edilmişlerdir (m. 2). Askeri ihtiyaçlar için lüzum görülmesi halinde: Kara, hava ve deniz nakil vasıtalarında çalışanların, hizmetlerinden istifade edileceği gibi, zarurî görülen hizmetler vatandaşlardan talep edilebilecektir (m.6).

Bu hizmetlerin Türk topraklarının tamamı veya bir kısmı üzerinde tatbikine başlanacağı zamanı İcra Vekilleri Heyeti tâyin edecektir.

Millî Korunma kanunu ile de çalışma hürriyetini tahdit eden hükümler konulmuştur. Hükûmet tarafından fevkalâde ahval ilânı üzerine (1) hükümete, ziraatta çalışabilir her vatandaşı, kendi ziraat işi yüzüstü kalma-k şartıyla, ikametgâhının en çok 15 km. mesafesi dahilinde bulunan gerek devlete gerek şahıslara ait ziraat işletmelerinde tahakkuk eden ihtiya-ca göre münasip ücretle çalıştırma yetkisi verilmiştir (m. 37) (2). Aynı şekilde hükûmet: Sanayi ve maden müesseselerinin istihallerini ve diğer iş yerlerindeki mesaiyi bu kanunun derpiş ettiği ihtiyacı karşılayabilecek hadde çıkarmak için lüzumlu olan işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin edebilecek ve bu maksatla vatandaşlara prensip itibariyle ücretli iş mükellefiyeti (m. 9) tahmil edilecektir (3).

Yine bu gibi hallerde iş saatleri, işin mahiyetine göre, hergün için 3 saata kadar artırılabilir (m. 19) (4).

Fransa'da bu mahiyette hükümler II Temmuz 1938 tarihli ve milletin harp zamanında teşkilâtlandırılmasına dair kanunla konmuştur. 18 yaşını ikmal etmiş her Fransız, her hangi bir sivil hizmette çalıştırılabilir, veya buldukları hizmette ipka edileceklerdir. (5).

Harp zamanında içki satan yerlerde «refakat kızlarının» çalıştırılma-sını meneden idarî tasarrufları Devlet Şûrası, kanunlara uygun bulmuş-tur (6).

(1) Kanuna göre fevkalâde ahval için üç sebep lâzımdır 1 - Seferberlik, 2 - Harp ihtimali 3 - Türkiye'yi de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki harp hali.

(2) 4648 sayılı kanun ile tâdile uğramıştır.

(3) 4648 sayılı kanun ile tâdile uğramıştır.

(4) 3954 ve 4180 sayılı kanunlarla tâdil edilmiştir.

(5) Burdeau, G: a. g. e. p. 66

(6) Duguit, L: Traité de droit Constitutionnel T. 5. (Les Libertés Publi es) p. 80

4 — Ekonomik muhtevalı hak ve hürriyetler :

a) Mülkiyet hakkına konan takyitler : Fevkalâde hallerde Esas Teşkilât Kanunumuza göre kanunla paraya ve mala taallûk eden mükellefiyetler tahmil olunabilir (m. 74).

Nitekim bir takım kanunlarımızla bu mahiyette hükümler sevk edilmiştir. Bunları sırasıyle tetkik edelim :

I — Umumî veya kısmî seferberlik halinde ve fevkalâde hallerde yapılacak seferberlik hazırlıklarıyla kıtaların tecemmuları esnasında alelâde vasıtalarla temin edilemeyen bütün askeri ihtiyaçları vermeye ve yapmaya Millî Müdafaa kanunu mucibince her fert borçludur (m. 1). Bu kanunda yazılı istisnalardan başka verilen her şey ve yapılan her hizmet için **değerin-ce tazminat** verilmektedir.

Aynı kanunun 6 ıncı maddesinde askeri ihtiyaçlar için lüzumlu görülecek ve sahiplerine kat'î lüzumu bulunmayan binalar ile, yiyecek, içecek, giyecek maddelerinin her nevi kara nakil vasıtalarının, deniz ve hava nakil vasıtalarının değirmen, fırın, fabrika, ve sınai müesseselerin, malzeme, alet, makina ve cihazların, ve askeri ihtiyaçlar için zarurî sair her türlü maddenin talep olunabileceği ifade edilmektedir (1).

II — Millî Korunma kanunu ile de fevkalâde hallerde buna benzer mükellefiyetler ihdası ile mülkiyet hakkı tahdit edilmiştir. *Vicâret mülk vesceplis*

Hükûmet fevkalâde zamanlarda (seferberlik, harp ihtimali, Türkiye'yi de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki harp hali) halkın ve millî müdafaa'nın ihtiyacı olan maddelere el koyabilecektir (2). Bütün bu hallerde mâlike bir **tazminat verilmesi** prensip itibariyle kabul edilmiştir.

III — Örfî İdare ile konan takyitler: Örfî İdare halinde, T. Ceza Kanununun 189 uncu maddesinde yazılı olan silâhlarla, alet ve cephanelerin, ve dinamit, boğucu gaz, bomba, ve buna mümasil alâtı muhribe ve mevaddı infilâkiye ve iştiyaliye ve bunların ihzar ve imâline yarıyan edavat ve vesaitin teslimi için emirler verilebilir ve bunlar aranıp toplanılabilir» bu hususta Örfî İdare makamları yetkili bulunmaktadır.

(1) Seferberlikten gayri hallerde 6 ıncı maddenin sadece ilk beş fıkrasında yazılı olanlara millî müdafaa mükellefiyeti konulabilir.

(2) Bunlarla ilgili olan maddeler 14 (4156 ile değişmiştir); 15, 16 (3954 sayılı kanunla değişmiştir); 18 (3954 ve 4180 sayılı kanunlarla değişmiştir) 33 (3954 sayılı kanun ile tâdil edilmiştir); 36 (3954, 4180 ve 4648 sayılı kanunlarla değişmiştir); 37 (4648 sayılı kanun ile tâdil); ve 39 uncu maddelerdir.

IV — Varlık vergisi kanunu: II Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı varlık vergisi kanununun birinci maddesiyle, servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus bulunmak üzere varlık vergisi adıyla bir mükellefiyet tesis olunmuştur (1).

Yabancı memleketlerde fevkalâde zamanlarda mülkiyet hakkına konan bazı takyitler :

a) İngiltere'de, 1939 tarihli Emergency Powers Act: Hükûmete hususî mülklere muayyen ahvalde vaziyet edebilme ve mülk ve teşebbüslerin kontrolü selâhiyetini tanımaktadır (2).

b) Belçika'da fevkalâde ahvalde, asayîsi muhafaza, hijyen, iaşe, ve içtimâî muavenet icaplarını karşılamak üzere mal ve çalışma mükellefiyetleri vaz'edilebilmektedir.

c) Fransa'da: 9 Ağustos 1849 kanunu Örfi İdare halinde silâh ve cephanenin teslimini emretmektedir. II Temmuz 1938 kanunu ile de: Klâsik Rekizisyon hükümlerini (3 Temmuz 1877 kanunu) çok aşan mal mükellefiyetleri ihdas edilmiştir.

2 — Akit hürriyetine konan takyitler : (Şirket hürriyeti).

Esas Teşkilât Kanunumuz Örfi İdare halinde Şirket hürriyetinin geciği olarak durdurulacağını öngörür (3).

Millî Korunma Kanunu kiralara taallük eden ve bir çok tâdillere uğramış bulunan meşhur 30 uncu maddesiyle, akit hürriyetini çok geniş olan kiracılar zümresi lehine ve mülk sahipleri aleyhine takyit etmiş bulunmaktadır (4). Fevkalâde hallerde, ekonomik yönden zayıf olan kiracıların himayesini istihdaf eden bu hüküm kiralaları tanzim etmektedir (5).

3 — Ticaret ve Sanayi hürriyetine konan takyitler :

Modern Demokrasilerin hayatında dahi tam manasiyle liberal bir ekonomi düzeni, gerçekleştirilememektedir. Devlet artık, millî ekonominin selâmeti adına bu sahada geniş tanzim teşebbüslerine girişmiştir. Harpler ve harplerin doğduğu ekonomik ve malî bunalımlar, icra kuvvetinin ekonomik hayata muhtelif şekillerde müdahalesini zarurî kılmaktadır. Türkiye'nin kanunî mevzuatında da buhranlı hallerde icra kuvvetinin tanzim selâhi-

(1) Bu kanuna müstenit muameleler aleyhine dâva açılmamaktadır.

(2) Gaudemet, P. M: Les Pouvoirs de crise en Angleterre, Rev, de droit pub, et de la Science politique, 1946, p. 448

(3) (m. 86).

(4) Bu madde şu sayılı kanunlar ile tâdil edilmiştir (3954, 4180, 4648, 5020)

(5) İşbu madde hakkındaki kanun tasarısı kanuniyet kazanmıştır.

yetinin son derece genişlemesine misal teşkil edecek kanunî hükümler bulmak mümkündür.

20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk parası kıymetini koruma kanunu icra uzvuna «kambiyo, nukut, esham ve tahvilât alım ve satımının ve memleketten ihracının tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetini koruma zımında kararlar ittihazı» yetkisini bahşetmiştir (m. 1), (5540 sayılı kanunla birinci maddeye kıymetli madenlerin - altın, plâtin, gümüş - de ithal edildiğini görüyoruz). Bakanlar Kurulu, bu husustaki tasarrufların muhtevasını, duruma göre tâyin etmektedir.

18 Ocak 1940 tarih ve 3780 no. lu Millî Korunma Kanununda buhranlı hallerde devletin ekonomik hayata müdahalesinin ne büyük bir vüsat kazandığına şahit olmaktadır. Hükûmet fevkalâde hali ilân ettikten sonra, bu hususta Millî Korunma Kanunu ile kendine bahşedilen selâhiyetleri kullanmakta ve ithalatın (m. 20); istihlâkin (m. 21) tâyin ve tahdidine; fiatların tesbit ve kontrolüne (m. 29, 31, 32); istihsal programlarının ihzarına (m. 8); ihraç için yapılacak satışların şekil ve şartlarının tesbitine (m. 24) müteallik kararlar almaktadır (1).

Yabancı devletlerin bazılarının mevzuatında bu konudaki başlıca hükümler :

a) İngiltere: 1945 tarihli Supplies and Services (Transitional Powers) Act, harp sonrası kalkınma devresinde, harpte vaz'edilmiş fiyat kontrollerini 5 yıl daha temdit etti. Act'a müstenit Defence Regulationlarla, denebilirki bu devrede hükûmetin kontrolü Millî Ekonominin hemen her safhasına yayılmıştır (2).

b) Fransa: II Temmuz 1938 kanunu ile hükûmete, fevkalâde hallerde: ücretlerin tesbiti (m. 15); ithalât, ihracat'ın tahdidi, istihlâkin tâyini, emtia fiatlarının tesbiti (m. 48) ve harici ticaret inhisarı (m. 55) yetkisi bahşedilmekte ve bu suretle, Millî Ekonomi sistemi adeta bünye değiştirme hadisesiyle karşılaşmaktadır. 19 Mart 1939 kanununa müstenit ve 9 Eylül 1939 tarihli bir Décret-Loi, Ticarî bir teşebbüsün kurulabilmesi veya genişletilebilmesi için vilâyet makamından müsaade alınması usulünü koymuştur (3). Harp içinde alkol satışını meneden askeri otorite kararları, Devlet Şûrası tarafından kanunlara uygun görülmüştür (4).

(1) Sözü geçen maddeler bilâhare değişikliklere uğramıştır.

(2) İşçi hükûmeti zamanında.

(3) Colliard a. g. e. p. 459 Adliye Mahkemeleri yeinden açılmayı ilk açılma saymışlardır. Bu Décret-Loi kaldırılmıştır.

(4) Duguit, L: a. g. e. T. 5. p. 81

B Ö L Ü M III.

FEVKALÂDE HAL KANUNLARINA MÜSTENİT İCRA UZVU
TASARRUFLARININ MURAKABESİ MESELESİ

Etüdümüzün ilk bölümünde belirtildiği üzere, fevkalâde hal rejimlerinin hukukî ve kanunî bir mahiyet kazanabilmeleri için, bu gibi ahvalde alınacak idarî fiil ve kararların murakabeyi bertaraf etmemeleri icap eder. Bu murakabe iki şekilde tezahür edebilir: 1 - Siyasî murakabe 2 - Kazai murakabe.

A — Siyasî Murakabe: Siyasî Murakabe, fevkalâde hal kanunlarına müstenit icra uzvunun tasarrufları üzerinde Parlâmentonun kontrolüdür. Parlâmento, icra uzvunun uygun görmediği bazı kararlarını ve tasarruflarını, bunlar kendisine tasdik için sunulduktan, iptal cihetine gidecek ve yürürlükten kaldıracaktır.

Esas Teşkilât Kanunumuza göre (m. 86) Örfi İdare ilân eden İcra Vekilleri Heyetinin bu kararı derhal meclise tasdik için arzolanacak ve meclis toplantıda değilse toplantıya çağrılacaktır.

Hükûmet tarafından ilân edilen örfi idare kararı üzerinde bu şekilde Meclisin siyasi denetlemesi tesis edilmiş bulunmaktadır. Millî Korunma Kanununda derpiş olunan fevkalâde hallerin zuhuru halinde, keza, hükûmet bu husustaki kararı Meclise arzedecektir. (1) 9 Temmuz 1945 tarih ve 4790 sayılı kanunla da, bu kanun mucibince alınacak Bakanlar Kurulu kararının Meclise arzı lâzımdır. (2) (İngiltere'de fevkalâde hal kanunlarına müstenit olarak hükûmet tarafından isdar olunan «order» ların Parlâmentoya arzı mecburidir. Parlâmento uygun görmediği order'i iptal eder. Buna mukabil hükûmet yeni bir «regulation» çıkarabilir. (Almanya'da, 1949 Weimar Anayasası 48 inci maddesi mucibince Cumhur Başkanın aldığı tedbirler Reichstag'a sunulurdu).

B — Kazai Murakabe :

Fevkalâde hal rejimlerinde kazai murakabenin prensip itibariyle bütün şumulü ile işlenmesi, ferdî hak ve hürriyetlerin en sağlam teminatı olarak görülmektedir. Fevkalâde hallerde, kanunlarla takyid edilmemiş bulunan diğer bütün hürriyetler sahasının icra uzvunun müdahalelerinden

(1) Millî Korunma K. m. 2 (Keza Fevkalâde halin kalkmasına dair kararın da T. M. M. nee arzı lâzımdır. (m. 3) Kanunun arz için bir müddet tâyin etmesi temenni edilirdi.

(2) Bu kanun Seferberlik Kanununun 3 üncü maddesinin tâdili hakkındadır.

mâsun kalması icap eder. (Nitekim Fransa'da örfi idareye müteallik kanunun II nci maddesiyle bu husus açıkca belirtilmiş ve vatandaşların örfi idare ile tahdit edilmemiş ve anayasa ile temin edilmiş bulunan hak ve hürriyetlerini kullanmağa devam edecekleri kaydedilmiştir). Fransız Devlet Şûrası 23 Temmuz 1941 tarihli bir kararında, bu hususu teyid etmektedir) (1). Olganüstü hallerde, hürriyetleri tanzim eden kanunların, sınırlarının idarî ve icraî kararlarla aşılması halinde, kaza yoluna müracaatla, bahis konusu kararların iptali cihetine gidilebilmek icap eder. Bir Hukuk Devleti için bu tabîî ve zarurî bir keyfiyettir.

Nitekim, İngiltere'de hükûmete fevkalâde yetkiler bahşeden Act'lara müstenit, Regulation'lar, yetki tecavüzü -Ultra Vires- bakımından mahkemeler tarafından iptal edilmektedir. Ancak mahkemeler lüzum ve faide unsurunu (takdir hakkına taalluk ettiği cihetle) murakabe dışında bırakmaktadırlar (2).

Fransa'da da fevkalâde hallerde icra organı tarafından yapılan tasarruflar kazai kontrole tâbidir. Ancak, buhran hallerinde idarenin haiz olduğu yetkilerin mahkemeler tarafından geniş şekilde tefsirine temayül edilmektedir. Derhal işaret etmek icabeder ki, bu suretle geniş olarak tefsir edilen olganüstü yetkilerin buhranlı durumun devamına münhasır bulunduğu, fevkalâde hal ortadan kalktığı halde idame ettirilen, istisnaî tedbirlerin yetki tecavüzü -excés de pouvoir- yönünden iptal edileceği mahkeme kararlarında belirtilmektedir (3).

Bir misâl olarak Fransız Devlet Şûrasının bir kararından bahsedelim: 1945 yılında fevkalâde haller ortadan kalktığı ve anavatanla süratli muhabere ve münakale imkânları temin edildiği halde, olganüstü zamanlara mahsus istisnaî tedbirler alan Hindi Çini Yüksek Komiserinin bir kararı kanunlara aykırı görülmüştür (4).

b) Türkiye'de durum :

Türkiye'de fevkalâde hal kanunlarına müsteniden icra uzvu tarafından alınan kararların kazai murakabe karşısındaki durumu nedir? Fevkalâde hal rejimlerinin tatbik ve cereyanı esnasında yapılacak tasarruflara karşı, adlî ve idarî kaza mercilerinin, yolu açık bulunmaktadır (5).

(1) Waline, M: ag. e. p. 264

(2) 1939, Emergency Powers Act gereğince azami fiat kontrolünü derpiş eden bir regulation, isdarı yetki tecavüzü sayılmamıştır.

(3) J. de SOTO: Revue de droit public et de la Science Politique, 1946, p. 344

(4) R. DRAGO: Revue de droit public et de la Science Politique, 1951, p. 239-240

(5) S. S. ONAR: İdare Hukumunun Umumî Esasları, İstnabul, 1952, p. 313-314

Ancak bazı kanunlara müsteniden, hükûmet tarafından yapılmış tasarruflar, Devlet Şûrasınca bir «acte de gouvernement» sayılmıştır.

I) 2510 ve 2848 sayılı İskân kanunlarına müsteniden alınmış idarî kararlar kazaî murakabenin, iptidaen, dışında bırakılmaktadır. (2848 sayılı kanunun Bakanlar Kuruluna bazı mıntakalardaki halinin nakli hususunda selâhiyet veren 6 ve 7 nci maddelerine müstenit kararlar) Devlet Şûramız buna mütedair kararlarında: «... memleketin yüksek menfaatlerini korumak gayesiyle, cumhuriyet hükûmetince yapılan bazı ahalinin nakilleri gibi siyasi tasarruflara müstenit icraatın idarî davaya zemin teşkil etmeyeceği...» ni belirtmektedir (1). Yâni bu türlü davalar, iptidaen reddedilmektedir.

II) Polis vazife ve selâhiyet kanununun 18 inci maddesine müstenit icraat :

Fevkalâde ahvalde, asayiş ve emniyeti ihlâl edebilecek olan kimselerin, polis tarafından emniyeti umumiye nezareti alınmasına imkân veren bu madde (20 Şubat 1948 tarih ve 5188 sayılı kanunla kaldırılmıştır) idarî otoritelere geniş bir takdir hakkı tanımıştır. Temyiz Mahkemesi I. Ceza Dairesi bir kararında «... Polis vazife ve selâhiyet kanununun 18 inci maddesine müsteniden icra kuvveti tarafından ittihaz olunan tedbirin isabet derecesini tayin etmek idarî mercilere ait bir selâhiyettir.» demektedir (2). Bu sebeple bu türlü davaları iptidaen kabul ve rüyet eden mahkemeler tetkik neticesinde, dava idareye tanınmış olan takdir hakkına taalluk ediyorsa, davayı reddetmektedirler. Acaba bu maddeye müsteniden ferdi hürriyetleri idarî otoriteler tarafından haksız olarak ve keyfi şekilde selbedilen vatandaşların durumu ne olacaktır? Bu takdirde, meseleyi failin kasdı cürmisi bakımından ve memuriyet nüfuzunun kötüye kullanılması yönlerinden ele almak düşünebilir (3).

(Fransa'da yeni mahkeme içtihatları bu halde, muteber olmayan sebeplere istinat eden idarî tutma neticesinde, kişi hürriyeti tahdit edilene bir tazminat verilmesi yoluna gitmektedir (4). Tutma ve nezaret altına alma meşru sebeplere dayansa bile, alıkoyma kamplarında maruz kalan fena muamelelerin de Devlet mes'uliyetini celbettiği Devlet Şûrasınca kabul edilmiştir).

(1) Bkz. Kararlar Dergisi. 6. sh. 124.

Bkz. Kararlar Dergisi 6. sh. 85

Bkz. Kararlar Dergisi 8. sh. 70

(2) S. DÖNMEZER: Polis tarafından polis vazife ve selâhiyet K. nunun 18 nci m. gereğince nezaret altına alınma İst. Huk. Fak. Mec. c. X. sh 848-852

(3) S. DÖNMEZER. a. g. Makale sh. 852

(4) C-A. COLLIARD. a. g. e. p. 190

III) Millî Müdafaa mükellefiyeti kanununa müstenit idarî kararların kazaî murakabesi :

58 inci maddenin üçüncü fıkrasına göre Millî Müdafaa Komisyonlarının kararlarına, tebliğinden itibaren üç gün içinde, ilgili tarafından, selâhiyetli mahkemeye müracaat edilebilecek, aksi halde karar kesinleşecektir.

Askerî makamlar tarafından ihtiyaç gösterilen mal ve hizmet talepleri millî Müdafaa Mükellefiyeti Komisyonları marifetiyle, alâkalıya 24 saat içinde tebliğ edildikten sonra alâkalı kimse buna 15 gün içinde Millî Müdafaa Komisyonu nezdinde itiraz edebilmektedir. Bu itiraz yapıldıktan sonra üç ay geçtiği halde, alınan şey veya yapılan hizmet bedeli tayin edilmiş ve alâkalıya da bir tebliğ yapılmamış olursa, selâhiyetli mahkemeye 58 inci maddenin 5 inci fıkrası gereğince, müracaat edilebilir.

Bu hükümlerin tetkikinden anlaşılacağı üzere Millî Müdafaa Mükellefiyeti kanununa müstenit idarî fiil ve kararlar aleyhine kaza mercilerine müracaat edilebilmektedir.

IV) Millî Korunma Kanununa müstenit kararlar :

Bu konuda bir tefrik yapılması ve üç türlü kararın ayırılması lâzım geldiğini zannediyoruz. 1 — Fevkalâde ahval ilân eden İcra Vekilleri Heyeti kararı, 2 — Millî Korunma Kanununa göre Koordinasyon Heyetlerince hazırlanıp ta İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla meriyete sokulan kararlar, 3 — Bunlara müstenit diğer bircümle idarî ve icraî mahiyette kararlar.

Evvelâ ikinci ve üçüncü sırada gösterilen kararları tetkik edelim: a— Koordinasyon Heyetlerince hazırlanıp, Bakanlar Kurulu kararnameleriyle yürürlüğe giren kararlar. Bu kararlar mahiyetleri itibariyle idarî ve icraî bir karar oldukları cihetle kazaî murakabeye tâbidirler, Zira Millî Korunma Kanunuyla hükûmete bu hususta, muvakkat kanunlar çıkarmak değil, belki çok geniş bir tanzim selâhiyeti tanınmıştır. Esasen Esas Teşkilât Kanunumuz teşriî tevkili 6 ncı maddesiyle sarîh surette menetmiştir. Madde teşri selâhiyetinin meclis tarafından bizzat istimal edileceğini belirtmektedir.

«Millî Korunma Kanununa müstenit alınacak kararların, Anayasamızın ana hükümleri gereğince **icraî mahiyette olduğu**» Encümen mazbatasında da belirtilmiştir (1).

(1) Bkz. R. SARICA: Millî Korunma Kanununa müstenit Koordinasyon Heyeti Kararlarına Bakanlar Kurulu kararnamelerine karşı iptal davası açılabilirliği hakkında İst. Huk. Mec. c.X. sayı 3-4 sah. 835

Nihayet Millî Korunma Kanununun 66 ncı maddesi, bu kanuna müstenit kararlar aleyhine mahkeme yolunun açık olduğunu -sarahatle olmasa bile- göstermektedir (1). Maddede «Bu kanun hükümleri dairesinde itti-haz edilecek karar ve muameleler hakkında kazaî mercilerden tehiri icra ve tedbiri ihtiyati kararları verilemez» dendiğine göre, mahkeme yolu esas itibariyle kabul edilmekte fakat tedbiri ihtiyati ve tehiri icra kararları verilmeyeceği derpiş edilmektedir.

Devlet Şûramız bu yolda açılmış bir davanın iptidaen reddi cihetine gitmiyerek kabul ve rüyet etmek suretiyle, bu kararların idarî ve icraî ka-rakterini kabul etmiş oluyor (2).

Millî Korunma Kanununun 7-42 nci maddelerde yazılı selâhiyetle-rin kullanılması hususunda isdar edilen Bakanlar Kurulu Kararnameleri, Meclisin tasdikine de sunulmamaktadır. Décret-loi mahiyetinde olan ka-rarların ise Parlâmentoya arzedilmesi kaidedir. Ayrıca teşrii tevkile selâ-hiyet veren kanunlarda, bu kanunlara müsteniden isdar olunan kararların kanun hüküm ve kuvvetinde olacağı ekseriya, sarahatle söylenmektedir. Millî Korunma Kanunumuzda ise bu mahiyette hiç bir hüküm sevk edil-memiştir. Şu hal ve şartlara nazaran sözü geçen kanun uyarınca çıkarılan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin uzvî bakımdan tamamiyle icraî ve ida-rî bir vasıf ve mahiyet taşıdığı, bunlarda birer décret-loi mahiyetinin bu-lunmadığı, netice itibariyle bu türlü kararlara karşı kaza yolunun açık bu-lunduğunu ifade etmek istiyoruz (3).

b) Millî Korunma Kanunu gereğince Bakanlar Kurulunca ittihaz ol-unmuş bir kararnameye müstenit idarî ve icraî fiillerin ise şu yukarıda verdiğimiz izahata nazaran evleviyetle -a fortiori- kazai murakabeye tâbi tutulması lâzım gelir. Esasen Devlet Şûramız bu mahiyette bir davayı ka-bul ile, iptali cihetine gitmiş bulunmaktadır (4).

c) Acaba Millî Korunma Kanununun birinci maddesinde gösterilen hallerin (Seferberlik, harp ihtimali, Türkiye'yi de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki harp hali) zuhuru üzerine İcra Vekilleri Heyeti tara-fından ilân edilen Bakanlar Kurulu kararnamelerin karşı, iptal davası aç-mak mümkün müdür? Fikrimizce bu mümkün değildir. Zira kanunun ikin-ci maddesinde bu husustaki ilân kararının meclise arzedileceği yazılıdır

(1) SARICA: a.g.m.s. 836-837

(2) SARICA: a.g.m.s. 837

(3) ONAR, S.S': a.g. es. s. 282

(4) SARICA: R. Millî Korunma Kanunu gereğince Bakanlar Kurulunca ittihaz olunan bir kararnameye müstenit idarî kararnamelerin iptali hk. İst. Huk. Fak. Mec. c.X.s. 841. vd.

(kalkması hususundaki karar keza m. 3)) Meclis kararın kendisine sunulmasıyla, uygun bulmadığı fevkelâde hal kararını yürürlükten kaldırabilir. Bu kararın bir hükûmet tasarrufu sayılması lâzım geleceğini zannediyoruz. Bahis konusu kararı Örfi İdare ilân eden ve umumiyetle hükûmet tasarrufu sayılan karara mahiyet itibariyle benzetmekte ve Örfi İdare ilân karar gibi bunun da, kaza organları tarafından iptal edilemeyeceğini, bir kanaat olarak ifade etmekteyiz. Ancak, Meclise arz keyfiyetinin hiç olmazsa bir müddetle tâyin edilmesinin de çok yerinde olacağını ve bunun bir takım gecikmeleri önliyeceğini ve Parlâmento murakabesinin tesirliğini artıracığını kaydetmek isteriz.

V — Türk parası kıymetini koruma kanununa dayanan kararlar :

Türk parası kıymetini koruma kanununa müsteniden İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkarılan kararnameler de mahiyetleri itibariyle tamamiyle icraî ve idarî vasıf taşıdıklarından sözü geçen kararlar aleyhine kaza yoluna müracaat edilebilir ve meselâ, Devlet Şûrasında bu kararlar aleyhine esas, maksat, şekil ve yetki bakımından iptal davası açılabilir. Bu kararların Meclisin tasdikine arzedilmemeleri, birer décret-loi mahiyetinde olmadıkları, esasen Esas Teşkilât kanunumuzun, yukarıda belirttiğimiz gibi, icra organına teşri selâhiyeti vermediğini bir kere daha söyleyebiliriz.

IV — Örfi idare hakkında alınan kararlar :

Meseleyi iki türlü karar bakımından ayrı ayrı ele almanın muvafık olacağını zannederiz. 1 — Anayasanın 86 ncı maddesi mucibince Örfi İdare ilân eden İcra Vekilleri Heyeti kararı, 2 — Bu karar gereğince Örfi İdare makamları tarafından yapılan icraî ve idarî muameleler. md 114

a) Örfi İdare ilân eden İcra Vekilleri Heyeti kararı :

Örfi İdareyi ilân eden kararın bir «acte de gouvernement» sayılması umumiyetle kabul edilmektedir (1). Türkiye bakımından problemi inceledik, Örfi İdare ilân eden kararın derhal Meclise arzı mecburiyeti Esas Teşkilât Kanununda yer almış bulunduğu cihetle, Meclis, Örfi İdare kararının, Esas Teşkilât kanununda gösterilen sebeplere (harp, harp ihtimali, ayaklanma, vatan ve cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiilî teşebbüs vukuunu müeyyit kat'i emareler) uygun olmadığını müşahede ettiği takdirde Örfi İdare ilân eden İcra Vekilleri Heyeti kararını meriyetten kaldıracaktır. Bu hususta kaza organlarına düşen bir vazife mevcut değildir. An-

(1) HAURİOU. a. g. e. p. 490

cak Örfi İdare ilânından dolayı hakları muhtel olan kimselerin bir tam kaza davası açabilmeleri mümkün görülmektedir (1).

b) Örfi İdare ilânı üzerine Örfi İdare makamları tarafından alınan kararlar

Örfi İdare esnasında Örfi İdare makamları tarafından alınan bilcümle icraî ve idarî kararların kanunlara maksat şekil, yetki, mevzu bkımından aykırı düşmeleri halinde kazaî murakabeye tâbi olacakları ve iptal edilebilecekleri şüphesizdir (2). Meselâ bizde, örfi idare halinde, polis yetkilerinden hangilerinin Örfi İdare makamlarına intikal edeceği, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gösterilir. Tayin edilen vazifeler haricinde kararlar alan örfi idare mercilerinin kararlarının iptali elbette lâzım ve mümkündür.

VII — Varlık Vergisi Kanununa müstenit muameleler :

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu II nci maddesinin üçüncü fıkrasında «Komisyon kararları nihaî ve kat'î mahiyette olup, bunlara karşı idarî ve adlî kaza mercilerinde dava açılmaz» demek suretiyle mahkemeye müracaat yolu kapatılmaktadır ki, bunun etüdümüzde yukarıdan beri ifade edilen kazaî murakabe prensibinde büyük bir gedik açtığı şüphesizdir.

NETİCE

Ologanüstü hallerde memleketin yüksek ve hayatî menfaatlarını korumak üzere, kanunlarla ferdî hürriyetlerin geçici olarak kısılacığı ve icra uzvunun haiz olduğu selâhiyetlerin normal devirlere kıyasla çok fazla artacağı doktrin ve mahkeme içtihatlarıyla kabul edilmiş olmakla beraber, olaganüstü hallerin idareye kanunsuz ve keyfi müdahalelerde bulunma yetkisini asla bahşetmediğini, bu türlü kararlarla ferdî hürriyetlerin ihlâli karşısında, murakabe mekanizmasının bütün genişliğiyle işleyeceğini, son söz olarak belirtmek istiyoruz. Aksi halde «Yeni bir Despotizm» e, hükümet istibdadına varılacağı aşikârdır ki, Lord Brabazon işte o zaman biraz da teessürle «Bu, memurlar tarafından, memurlar için bir idare tarzi oluyor» demekte haklı olacaktır.

(1) ONAR: a.g.e.s. 1081

(2) HAURİOU: a.g.e.s. 491

UMUMİ BİBLİOGRAFYA

- BERTHELEMY, H** : Traité Élémentaire de droit Administratif. 13 e, ed. Paris. 1933
- BURDEAU, G** : Manuel de droit public (Les Libertés publiques); Paris, 1948
- COLLIARD, C-A** : Précis de droit public (Les libertés publiques), Paris, 1950
- ÇUMRALI, S** ve **KARAY, T** : Son değişikliklere göre şerhli ve izahlı Milli Korunma Kanunu, 1943
- DERBİL, S** : İdare Hukuku c. II. Gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş yeni bası, Ankara, 1952
- DERBİL, S** : Antidemokratik Kanunlar, Ulus Gazetesi, 5, 10, 17, 21, 30, Mart ve 4 Nisan 1952 sayıları.
- DÖNMEZER, S** : Polis tarafından Polis Vazife ve Selâhiyet Kanununun 18 inci maddesine müsteniden nezaret altına alınma. İst. Huk. Fak. Mec. c. X. sh. 848-852
- DRAGO, R** : Revue Sommaire de Jurisprudence, Revue de droit public et de la Science Politique, 1951
- DUGUÏT, L** : Traité de droit Constitutionnel, T. 5. (Les Libertés Publiques) Paris, 1925
- ERTUĞ. H. R** : Memleketimizde fevkalâde hal rejimleri. S. B. O. Dergisi, 1948, c. 2. sh. 67
- GAUDEMET, P. M** : Les Pouvoirs de crise en Angleterre, R. D. P, 1946, p, 442
- GERVAÏS, A** : Période Exceptionnel, R. D. P. 1947, p. 218
- GÖZÜBÖYÜK, A. P** : Olağanüstü sebepler veya Beklenmedik Haller Hukuku Adalet Dergisi 1945, sh. 903-911
- HAURIOU, M** : Précis de droit administratif et de droit public, Paris, 1927
- JOSEPH-BARTHELEMY** : Précis de droit Public, Paris. 1937
- JOSEPH-BARTHELEMY** et **DUEZ, P** : Traité de droit Constitutionnel, Paris, 1933
- MERTENS, J** : Le Fondement juridique des lois des Pouvoirs Spéciaux, Bruxelles, 1945
- MİRKİNE-GUETZEVİTCH** : Gouvernement de Guerre, Rev. pol. et Parl. 1945, p. 129
- NEZARD, H** : Éléments de droit public, Paris, 1946
- ONAR, S. S** : İdare Hukukunun Umumi Esasları, İstanbul, 1952

- SARICA, R.** : Milli Korunma Kanunu gereğince, Bakanlar Kurulunca itti-haz olunan bir kararnameye müstenit İdari kararın iptali hak. İst. Huk. Fak. Mec. c. X. sayı. 3-4 sh. 841-846
- SARICA, R.** : Milli Korunma Kanununa müstenit Koordinasyon Heyeti kararlarına, Bakanlar Kurulu kararnamelerine karşı iptal davası açılabilceğı hakkında, İst. Huk. Mec. c. X. sayı 3-4, sh. 832-841
- SAVCI, B.** : Hürriyetlerin bilhassa sınırlanarak tanzim edildiğı haller, İn. Hak. Der. 1949 (26, 27, 29, 30 uncu sayılar)
- SOTO, J. de** : Circonstances Exceptionnelles, R. D. P. 1945, p. 511
- SOTO, J. de** : Pouvoirs de Guerre: R. D. P. 1946, p. 344
- SOUTY, P.** : Recueil de Jurisprudence en matière constitutionnelle et des libertés publiques, Paris, 1950
- WALINE, M.** : l'Individualisme et le droit, Paris, 1945
- WIGNY, P.** : Droit Constitutionnel, 2 vol. Bruxelles, 1952
-